

Το πρόβλημα του εθνοκεντρισμού

Όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, μια κοινωνία ή ένας πολιτισμός πρέπει να κατανοούνται στο πλαίσιο των δικών τους ιδιαίτερων συμφραζομένων. Με αυτό θέλουμε να αποτρέψουμε την εφαρμογή κάποιων κοινών και καθολικών κανόνων στην αξιολόγηση της κάθε κοινωνίας. Τέτοιοι κανόνες, που χρησιμοποιούνται συχνά, θα μπορούσαν να θεωρηθούν η μακροβιότητα, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, τα δημοκρατικά δικαιώματα, το ποσοστό αλφαριθμητισμού κτλ. Μέχρι πρόσφατα, στις ευρωπαϊκές κοινωνίες ήταν πολύ συνηθισμένο να κατατάσσουν τους μη Ευρωπαίους ανάλογα με το ποσοστό του πληθυσμού τους που είχε ασπαστεί τη χριστιανική θρησκεία. Για την ανθρωπολογία, η κατάταξη αυτή δεν είχε κανένα απολύτως νόημα. Για να αξιολογήσουμε την ποιότητα ζωής μιας ξένης κοινωνίας, πρέπει να κατανοήσουμε την κοινωνία αυτή από μέσα· διαφορετικά, η αξιολόγησή μας θα έχει πολύ περιορισμένο ενδιαφέρον. Αυτό που στη δική μας κοινωνία γίνεται αντιληπτό ως «ποιότητα ζωής» μπορεί σε μια άλλη να μη σημαίνει απολύτως τίποτα. Για να κατανοήσουμε τη ζωή των ανθρώπων, πρέπει να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε την ολότητα της κοινωνικής εμπειρίας τους· και για να το πετύχουμε αυτό, δεν αρκεί να στηριζόμαστε σε επιλεγμένες «μεταβλητές». Μια έννοια όπως το «ετήσιο εισόδημα» δεν έχει κανένα απολύτως νόημα σε μια κοινωνία στην οποία ούτε τα χρήματα ούτε η μισθωτή εργασία παίζουν κάποιο ρόλο.

Το επιχείρημα αυτό πρέπει να εκληφθεί ως προειδοποίηση έναντι του εθνοκεντρισμού. Ο όρος αυτός σημαίνει ότι κάποιος προβαίνει στην περιγραφή και την αξιολόγηση των άλλων ανθρώπων από τη δική του σκοπιά και βάσει των δικών του όρων. Το «έθνος» κάποιου, στο οποίο περιλαμβάνονται και οι πολιτισμικές του αξίες, τοποθετείται στο επίκεντρο. Με αυτό τον τρόπο σκέψης, οι άλλοι άνθρωποι αποτελούν αναγκαία κατώτερες απομιμήσεις αυτού που σκέφτεται με τον συγκεκριμένο τρόπο. Αν οι Nuer του Σουδάν δεν μπορούν να αγοράσουν με δάνειο ένα σπίτι, εμφανίζονται στα μάτια μας ως κοινωνία ατελής σε σχέση με τη δική μας. Αν οι Ινδιάνοι Kwakiutl της δυτικής ακτής της Βόρειας Αμερικής δεν έχουν ηλεκτρικό, εμφανίζονται να έχουν λιγότερο ικανοποιητική ζωή από τη δική μας. Αν οι Kachin της βόρειας Βιρμανίας αρνούνται να προσηλυτιστούν στο χριστιανισμό, παρουσιάζονται ως λιγότερο πολιτισμένοι από όσο εμείς και αν οι San (οι «Βουσμάνοι») της ερήμου Καλαχάρι είναι αναλφάβητοι, θεωρούνται κατ' ανάγκη λιγότερο έξυπνοι

από εμάς. Αυτού του είδους οι απόψεις εκφράζουν μια εθνοκεντρική στάση που δεν επιτρέπει στους άλλους να είναι διαφορετικοί από εμάς και που μπορεί να γίνει σοβαρό εμπόδιο στον τρόπο που εμείς τους κατανοούμε. Αντί, λοιπόν, να συγκρίνουμε ξένους με τη δική μας κοινωνία και να τοποθετούμε τον εαυτό μας στην κορυφή μιας φανταστικής πυραμίδας, η ανθρωπολογία μάς καλεί να κατανοήσουμε τις άλλες κοινωνίες όπως εμφανίζονται από μέσα. Η ανθρωπολογία δεν μπορεί να μας προσφέρει απάντηση στο ερώτημα για το ποια είναι η καλύτερη κοινωνία, γιατί απλούστατα δεν την ενδιαφέρει ένα τέτοιο ερώτημα. Αν ο ανθρωπολόγος ερωτηθεί σχετικά με το τι είναι καλή ζωή, το μόνο που έχει να πει είναι ότι κάθε κοινωνία δίνει τον δικό της ορισμό.

Επιπλέον, η εθνοκεντρική προκατάληψη, που είναι λιγότερο εύκολο να εντοπιστεί από ό,τι οι ηθικολογικές κρίσεις, μπορεί να διαμορφώνει τους ίδιους τους όρους που χρησιμοποιούμε για την περιγραφή και την ταξινόμηση του κόσμου. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχτεί ότι δεν είναι σωστό να μιλάμε για πολιτική και συγγένεια όταν αναφερόμαστε σε κοινωνίες από τις οποίες απουσιάζουν οι έννοιες της «πολιτικής» και της «συγγένειας». Η πολιτική αποτελεί ίσως στοιχείο της κοινωνίας του εθνογράφου και όχι της κοινωνίας που μελετά. Θα αναφερθούμε στο θεμελιώδες αυτό πρόβλημα σε επόμενα κεφάλαια.

Συχνά, ο πολιτισμικός σχετικισμός γίνεται αντιληπτός ως ο αντίθετος πόλος του εθνοκεντρισμού. Ως αξίωμα δέχεται ότι οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί είναι ποιοτικά διαφορετικοί και έχουν τη δική τους εσωτερική λογική. Ως εκ τούτου, είναι επιστημονικά παράλογο να τις τοποθετούμε σε μία κλίμακα. Αν κάποιος, λόγω χάρη, θεωρεί ότι η φυλή San βρίσκεται στο κατώτατο σημείο ενός αξιολογικά διαβαθμισμένου σχήματος, οι βασικές μεταβλητές του οποίου είναι ο αλφαριθμητισμός και το εισόδημα, το εν λόγω σχήμα είναι ασύμβατο με την κοινωνία τους, αν οι San δεν δίνουν καμιά προτεραιότητα στο χρήμα και στα βιβλία. Είναι, επίσης, προφανές πως δεν μπορούμε, στο πλαίσιο του πολιτισμικού σχετικισμού, να υποστηρίξουμε ότι μια κοινωνία με πολλά αυτοκίνητα είναι «καλύτερη» από μια άλλη με λιγότερα ή ότι η σχέση του αριθμού των κινηματογραφικών αιθουσών ως προς το σύνολο του πληθυσμού αποτελεί χρήσιμο δείκτη για την ποιότητα της ζωής σε μια κοινωνία.

Ο πολιτισμικός σχετικισμός είναι απαραίτητη και αδιαμφισβήτητη θεωρητική προϋπόθεση, αλλά και σημαντική εμπειρική μέθοδος στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις κοινωνίες των άλλων με έναν κατά το δυνατόν προκατάληπτο τρόπο. Ως ηθική αρχή, πάντως, είναι μάλλον

αδύνατο να χρησιμοποιηθεί στην πράξη, αφού μοιάζει να υποδηλώνει ότι όλα είναι το ίδιο καλά, υπό τον όρο ότι έχουν νόημα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Ωστόσο, μια τέτοια άποψη οδηγεί τελικά στο μηδενισμό. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, είναι ίσως επίκαιρο να τονίσουμε ότι πολλοί ανθρωπολόγοι είναι σχετικιστές στην καθημερινή τους δουλειά, ενώ πολύ συχνά είναι δογματικοί σχετικά με το τι είναι σωστό και λάθος στην προσωπική τους ζωή. Στις δυτικές και όχι μόνο κοινωνίες, οι σύγχρονες συζητήσεις για τα δικαιώματα των μειονοτήτων και την πολυπολιτισμικότητα δείχνουν τόσο την ανάγκη για ανθρωπολογική γνώση όσο και την αδυναμία εξεύρεσης απλής λύσης στα τόσο δύσκολα αυτά προβλήματα, τα οποία θα επιχειρήσουμε να συζητήσουμε σε επόμενα κεφάλαια.

Σε τελευταία ανάλυση, ο πολιτισμικός σχετικισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο αντίθετος πόλος του εθνοκεντρισμού, και αυτό γιατί απλούστατα δεν περιλαμβάνει μια ηθική αρχή. Η αρχή του πολιτισμικού σχετικισμού στην ανθρωπολογία είναι μεθοδολογικού χαρακτήρα – μας βοηθά να ερευνήσουμε αλλά και να συγκρίνουμε κοινωνίες χωρίς να είμαστε υποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουμε κάποια ηθικά κριτήρια που δεν εμπίπτουν σε διανοητική επεξεργασία· ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο σωστό και το λάθος. Τέλος, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι πολλοί ανθρωπολόγοι θέλουν να ανακαλύψουν κοινές πλευρές της ανθρωπότητας. Το σχέδιο αυτό δεν έρχεται υποχρεωτικά σε αντίθεση με τη σχετικιστική προσέγγιση του πολιτισμού, ακόμα κι αν η καθολική θεώρηση –το σύνολο εκείνων των θεωρήσεων που τονίζουν τις ομοιότητες των ανθρώπων– αντιμετωπίζεται συχνά ως ο αντίποδας του πολιτισμικού σχετικισμού. Μπορεί κάποιος να είναι σχετικιστής σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο της ανθρωπολογικής ανάλυσης και ωστόσο να υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι και οι κοινωνίες υπακούουν σε ένα κοινό πρότυπο. Πολλοί, μάλιστα, θα έλεγαν ότι αυτό ακριβώς είναι η ανθρωπολογία: η προσπάθεια ανακάλυψης τόσο της μοναδικότητας κάθε κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου όσο και των τρόπων βάσει των οποίων η ανθρωπότητα υπάρχει ως ενότητα.